

z myślą
o człowieku
PUŁAWY

PUŁAWY

ŹRÓDŁO KULTURY

Puławy

Puławy to miasto, które urzeka atmosferą kulturowego bogactwa, komfortem życia, przyjazną przestrzenią miejską.

Trudno się dziwić, że to miejsce ukochali pisarze, poeci, kompozytorzy. Dziś, spacerując po zabytkowym parku Czartoryskich, ma się wrażenie, że duch założeń Izabeli Czartoryskiej, wciąż jest tu obecny. Każdy znajdzie w Puławach źródło ciekawych inspiracji, od historycznych związanych z dziedzictwem tzw. „Aten Północy” po współczesne intelektualne wyzwania miasta ukształtowanego w dużej mierze przez ludzi nauki i kultury.

Nazwa miasta

Pochodzenie nazwy miasta nie jest do końca jasne ani oficjalnie potwierdzone.

Z racji pierwotnego usytuowania osady nad Wisłą, sądzi się, że związane jest z rzeką.

Słowo Puławy może pochodzić od nadwiślańskich łęgów zwanych „pulwami”. Inne hipotezy zakładają, że nazwa pochodzi od staropolskiego słowa „pławy”, co znaczy przeprować się przez rzekę lub od słowa „pława” czyli boja oznaczająca mieliznę. Możliwe, iż nazwa Puławy wzięła się od słowa „pławia”, co oznacza prąd rzeczny, nurt.

Podobno po raz pierwszy nazwa Pollavy pojawiła się w formie pisanej już w XV wieku i miała oznaczać przejście przez rzekę, bród.

Oczywiście istnieje też ludowe tłumaczenie nazwy Puławy. Legenda głosi, że w dawnych czasach przejeżdżał przez osadę pewien wielmoża (niektóre wersje opowieści mówią o rycerzu Zawiszy Czarnym).

Pan ów zatrzymał się w karczmie, by się posilić. Jednak pod ciężarem jego zwalistego ciała ława, na której spoczął, pękła na pół. Krzyknął wówczas: „A niech to będzie pół ławy!”.

I tak też nazwano osadę.

HISTORIA MIASTA I JEGO KULTURY DUCHOWEJ

Początki

Chociaż Puławy wyraźnie zaznaczyły się w historii Polski, to dopiero w XV w. (1489) po raz pierwszy były wzmiankowane w źródłach pisanych. Prawdopodobnie osada ta składała się z rybackich chałup, których mieszkańcy obsługiwali również przeprawę przez rzekę. Jednak wykopaliska archeologiczne potwierdzają, że tereny te były zamieszkane od niepamiętnych czasów. W okolicy Puław odnaleziono jedno z najstarszych śladów bytności człowieka w Polsce.

Z rąk do rąk

Niewiele wiemy o Puławach sprzed XVII w. Wieś przez lata żyła w cieniu Kazimierza Dolnego, którego gospodarcza potęga hamowała rozwój bliźniaczych nadwiślańskich osad. Puławy należały niegdyś do rodu Konińskich, a od 1485 r. Tęczyńskich. Po śmierci Gabriela Tęczyńskiego w 1617 r. dobra końskowolskie, w skład których wchodziła puławska wieś, zostały przejęte przez Krzysztofa Zbaraskiego jako opiekuna dziedziczki, córki Gabriela:

Zofii. Po jego śmierci w 1627 r. klucz ten wykupił od Zbaraskich Jan, brat Gabriela Tęczyńskiego. Jak podają niektórzy regionaliści, po śmierci Krzysztofa Zbaraskiego Puławy miał odziedziczyć Janusz Wiśniowiecki. Z kolei po śmierci Jana Tęczyńskiego w 1637 r. i rozstrzygnięciu sporów rodzinnych, właścicielką klucza końskowolskiego stała się Zofia z Tęczyńskich - żona Jana Mikołaja Daniłowicza. Po ich bezpotomnej śmierci, dobra te przejęła w 1655 r. Izabela z Tęczyńskich - żona Łukasza Opalińskiego. Po 1667 r. Puławy, wraz z kluczem końskowolskim jako wiano ich córki Zofii Opalińskiej, przeszły na jej męża Stanisława Herakliusza Lubomirskiego. W latach 1671-76 wznosił on w Puławach swoją rezydencję, barokowy pałac, o charakterze obronnym. Jego architektem był Tylman z Gameren, twórca tak wspaniałych budowli jak pałac Branickich w Białymstoku czy kaplica Królewska w Gdańsku. Równoległe z budową rezydencji

powstały przypałacowe ogrody, wzmiankowane po raz pierwszy w 1677 r. Po śmierci Lubomirskiego w 1702 r., klucz końskowski odziedziczyła jego córka Elżbieta, będąca od 1687 r. żoną Adama Mikołaja Sieniawskiego. Puławy przeszły tą drogą w ręce Sieniawskich. W czasie wojny północnej (1700–21), w 1706 r. Szwedzi zburzyli pałac Lubomirskich. Prace nad jego odbudową rozpoczęła w 1722 r. Elżbieta Sieniawska, a po jej śmierci, od 1729 r. kontynuowała je jej córka: Zofia Maria Denhoffowa. W 1731 r. poślubiła ona Augusta Aleksandra Czartoryskiego. Tak oto miejscowość splotła swe losy na przyszłe 100 lat z rodem Czartoryskich. Zapoczątkowało to nowy etap rozwoju Puław, które w 2. poł. XVIII w. były jednym z najważniejszych miejsc na polityczno-kulturalnej mapie ówczesnej Polski.

Złoty wiek Puław

Choć prace przy odbudowie pałacu przeciągnęły się do 1736 r., za sprawą talentu architektów Franciszka Antoniego Mayera oraz Jana Zygmunta Deybla powstała imponująca budowla w stylu późnobarokowym. Najznamienitszy okres tej siedziby magnackiej wiąże się z Izabelą i Adamem Kazimierzem Czartoryskim, który w 1782 r. po śmierci ojca Augusta Aleksandra Czartoryskiego odziedziczył klucz końskowski wraz z Puławami. Dobra te stały się główną siedzibą rodową Czartoryskich. Przyczyniło się to do przeobrażenia osady w prężnie działający ośrodek polityczno-opozycyjny i kulturalny, konkurujący z dworem królewskim i innymi centrami rodowymi. W 1788 r. rozpoczęto

budowę doryckiej oranżerii, czyli Domku Greckiego, a w 1791 r. przystąpiono do budowy pałacyku (Pałacu Marynki) dla ich córki - Marii księżnej Wirtemberskiej, która - nieszczęśliwa w małżeństwie - w Puławach szukała ukojenia po trudnych przeżyciach. W wyniku wojny polsko-rosyjskiej z 1792 r. i związanych z nią działań militarnych, jak również ze względu na popieranie przez Czartoryskich powstania kościuszkowskiego w 1794 r., zarówno Puławy, jak i sam pałac oraz jego otoczenie, zostały spustoszone przez Rosjan. Po upadku Rzeczypospolitej w 1795 r. dobra puławskie znalazły się na terenie zaboru austriackiego. Po powrocie do Puław w 1796 r. Izabela Czartoryska przystąpiła nie tylko do odbudowy rezydencji, ale także podjęła się misji

kulturalno-patriotycznej, mającej na celu utrwalenie dla przyszłych pokoleń historii niepodległego państwa polskiego.

Do realizacji swojego wielkiego projektu zatrudniła wykształconego we Włoszech syna puławskiego stolarza: wybitnego architekta Chrystiana Piotra Aignera. Jednocześnie księżna Izabela wraz z angielskim ogrodnikiem o nazwisku James Savage zaprojektowała ogród w stylu angielskim. Izabela okazała się znamienitym ogrodnikiem, a jej dzieło podziwiali przedstawiciele ówczesnej Europy. Do Puław zwożono drzewa i krzewy z całego kontynentu. Do rezydencji przybywali najznamienitsi Polacy, m.in. Franciszek Karpiński, Franciszek Dionizy Kniaźnin, Julian Ursyn Niemcewicz, Franciszek Zabłocki, Zygmunt Vogel, Adam

Naruszewicz, Jan Paweł
Woronicz i wielu innych
literatów, malarzy,
muzyków, naukowców
i mężów stanu.

Park ze Świątynią Sybilli
- otwartym w 1801 r.
pierwszym polskim
muzeum, w którym
gromadzono pamiątki
narodowe - oraz Domem
Gotyckim - kolejnym
muzeum, z 1809 r., gdzie
gromadzone były zarówno
polskie pamiątki, jak
i zbiory sztuki światowej,
stały się dumą księżnej.

Pod władzą rosyjską

Wybuch i klęska powstania
listopadowego w 1831 r.
zakończyły stuletni pobyt
Czartoryskich w Puławach
i przekreśliły możliwość
dalszego rozwoju
miejscowości. W obliczu
działań wojennych Izabela
Czartoryska zdążyła
wywieźć z Puław i ukryć
zbiory muzealne oraz

część innych zabytków
ruchomych z terenu
osady pałacowo-parkowej.
W 1840 r. rozpoczęto
przebudowę rezydencji
Czartoryskich wg projektu
Józefa Góreckiego.
Nadano wówczas
pałacowi dzisiejszy
kształt podkowy poprzez
dobudowanie dwóch
skrzydeł powstałych
z połączenia korpusu
pałacu z wolno stojącymi
oficynami. Przebudowano
również wnętrza pałacu,
dostosowując je do
potrzeb działającego
tu w latach 1842-62
Aleksandryjskiego
Instytutu Wychowania
Pani.
W 1846 r. Puławy zostały
przemianowane na Nową
Aleksandrię dla uczczenia
Aleksandry Teodorówny,
żony Mikołaja I, która
patronowała tutejszemu
instytutowi żeńskiemu.

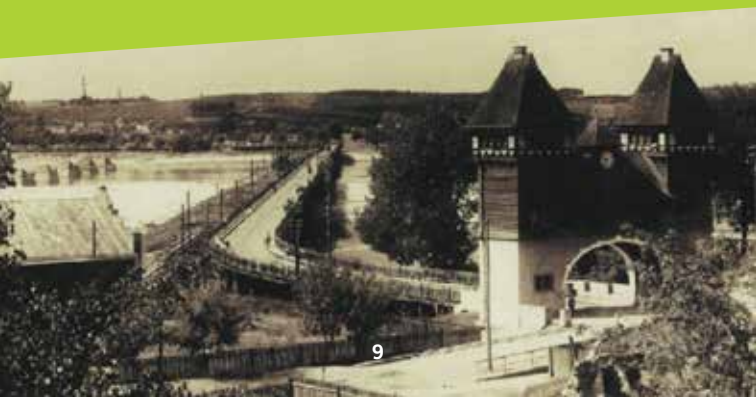

W 1862 r. szkołę tę przeniesiono z powrotem do Warszawy, a pałac stał się siedzibą Instytutu Politechnicznego i Rolniczo-Leśnego. Znamionnym wydarzeniem było nadanie Nowej Aleksandrii, nie posiadającej praw miejskich, rangi siedziby powiatu w 1867 r.

Miasto Puławy

Widoczne na początku XX w. w Rosji i Królestwie Polskim niezadowolenie społeczne, doprowadziły do wystąpień rewolucyjnych. Działania te przyczyniły się do nadania 7 września 1906 r. przez władze carskie praw miejskich Nowej Aleksandrii. Jako miasto miała ona własny samorząd i budżet, co znacząco wpłynęło na rozwój miejscowości. Dalszą rozbudowę miasta przerwał wybuch I wojny światowej w 1914 r. oraz ewakuacja do Rosji administracji oraz pracowników Instytutu Puławskiego. Natarcie

wojsk niemieckich spowodowało w 1915 r. odwrót Rosjan w kierunku wschodnim. Wycofujące się oddziały niszczyły i paliły młode miasto. Całkowitemu lub częściowemu spaleniu uległ most z 1915 r., zabudowa miejska przy obecnej ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego, koszary wojskowe oraz magazyny kolejowe. W Nowej Aleksandrii okupowanej przez Austriaków, którzy 19 maja 1916 r. przywrócili miastu dawną nazwę – Puławy, w miejsce rosyjskiego instytutu, utworzono w 1917 r. Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego. Aby poprawić warunki życia w zniszczonym mieście, rozpoczęto rozbiórkę zgliszczy domów, odbudowano magistrat oraz wybudowano w 1916 r. nowy półstały most z charakterystyczną bramą mostową na wjeździe. Wyzwoleń

Puław nastąpiło 2 listopada 1918 r. Po zakończeniu działań wojennych, miejscowe władze przystąpiły we własnym zakresie do odbudowy miasta, zakończonej dopiero w latach 30. XX w. W 1921 r. dawne rosyjskie koszary zajęli żołnierze 2. Pułku Saperów Kaniowskich. Usytuowana na ich terenie cerkiew została przebudowana w 1921 r. i w latach 1938-39 przekształcona na kościół garnizonowy pw. Zmartwychwstania Pańskiego. W 1926 r. oddano do użytku elektrownię, w 1929 r. uruchomiono wodociągi, a w następnych latach rozpoczęto budowę nowego szpitala

i wzniesiono gmach Wydziału Weterynarii Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego. W 1926 r. stanął też gmach państwowego gimnazjum im. ks. Adama Jerzego Czartoryskiego, zaś w 1934 r. nowy stalowy most nad Wisłą. W 1936 r. Puławy znalazły się w obszarze Centralnego Okręgu Przemysłowego, dzięki czemu zrealizowano szereg inwestycji zmierzających do rozwoju miasta.

Wojenny kataklizm

Rozwój miasta przerwał wybuch II wojny światowej. Wojenna rzeczywistość dotarła do Puław 3 września 1939 r. wraz z rozpoczęciem

nalotów bombowych. W ich wyniku ucierpiało puławskie śródmieście, dzielnica żydowska, Pałac Marynki i dawna kaplica ksiąząt Czartoryskich. Ze względu na usytuowanie w Puławach strategicznej przeprawy mostowej, miasto znalazło się w strefie walk frontowych na terenie działań Armii „Lublin”. Aby opóźnić natarcie wojsk niemieckich, 10 września 1939 r. polska obrona wysadziła pierwsze przęsło mostu od strony miasta. Wobec przewagi wojsk nieprzyjaciela, Polacy wycofali się z zajmowanych pozycji wieczorem 14 września 1939 r. Następnego dnia Niemcy zajęli Puławę. 14 stycznia 1945 r. ruszyła ofensywa wojsk sowieckich i 1. Armii Wojska Polskiego, która przełamała obronę niemiecką.

Z wojennego upadku, Puławę podnosiły się powoli. Dopiero rozpoczęta w latach 60-tych XX w. budowa kombinatu chemicznego (największej fabryki nawozów azotowych ówczesnej Europy), wpłynęła na znaczący rozwój miasta. Czterokrotnie wzrosła liczba jego mieszkańców i powstały liczne osiedla, co zmieniło senne miasteczko w ruchliwe, średniej wielkości polskie miasto. Działalność rozpoczęły: Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa, Instytut Weterynaryjny oraz inne placówki naukowe ulokowane w mieście. Do miasta wróciła też część eksponatów zgromadzonych przez księżną Izabelę.

DATY W HISTORII PUŁAW

1489 r. – pierwsza wzmianka w źródłach pisanych o Puławach

w latach 30. XVII w. istniały w Puławach m.in. magazyn solny oraz przeprawa przez Wisłę i port rzeczny

w latach 1671-1676 Stanisław Herakliusz Lubomirski wzniósł w Puławach barokowy pałac

1706 r. – podczas wojny północnej wojska szwedzkie Karola XII spaliły puławski pałac

1731 r. – Aleksander August Czartoryski przez małżeństwo z Zofią Denhoff z Sieniawskich staje się właścicielem Puław

1777 r. – król Polski Stanisław August Poniatowski odwiedza Aleksandra Augusta Czartoryskiego w Puławach

1785 r. – Puławy stają się główną siedzibą rodu Czartoryskich

1794 r. – w okresie powstania kościuszkowskiego Rosjanie ograbili i zniszczyli zespół pałacowy w Puławach

1801 r. – w Puławach utworzono pierwsze polskie muzeum

1906 r. – Puławy zyskują prawa miejskie

1915 r. – w czasie I wojny światowej zniszczeniu ulega most na Wiśle oraz duża część zabudowy miejskiej

1921 r. – żołnierze 2. Pułku Saperów Kaniowskich zajmują dawne rosyjskie koszary

1934 r. – powstaje stalowy most na Wiśle

1936 r. – miasto znalazło się w obszarze Centralnego Okręgu Przemysłowego

14 września 1939 r. – Niemcy zajmują Puławy, zaczyna się okres okupacji

w latach 1961-1966 – wybudowano Zakłady Azotowe „Puławy”, co zapoczątkowało nowy etap rozwoju miasta i trzykrotny wzrost liczby jego mieszkańców

ROMANTYCZNY SPACER PO PARKU POWRÓT DO ŻŁOTEGO WIEKU MIASTA

Geniusz i wycucie stylu Chrystiana Piotra Aignera (architekta odpowiedzialnego za przebudowę pałacu i budowę parkowych obiektów) ich malownicze usytuowanie na skarpie przy dawnym korycie Wisły, odważna wizja księżnej Izabeli Czartoryskiej oraz wiedza projektanta ogrodów Jamesa Savage'a, dały niepowtarzalny mariaż klasycystycznego pałacu, z romantycznym parkiem w stylu angielskim. Wstępu do rezydencji bronią dwie barokowe kordegardy zamykające

tzw. dziedziniec przedni, czyli obsadzony okazałymi drzewami reprezentacyjny plac. Po jego prawej stronie widać dawne zabudowania gospodarcze, po przeciwnej, za parkowym murem warto zwrócić uwagę na wieżę ciśnień z 1897 r. Reprezentuje ona styl tzw. rosyjskiego klasycyzmu i była elementem powstałego jeszcze w XVII-wieku unikalnego systemu wodociągów, który zapewniał dostawy świeżej wody do pałacu.

Za kordegardami otwiera się dziedziniec pałacowy, na który wchodzi się przez barokową bramę. Pałac odbija się w obmurowanej sadzawce z fontanną, przed którą stoi kamienna kolumna zwieńczona wazą. Pochodzi ona z XVII w., podobnie jak otaczające dziedziniec kamienne słupy połączone łańcuchem. Sadzawka była nie tylko ozdobą, ale podobnie jak wieża ciśnień, stanowiła element systemu zaopatrującego rezydencję w wodę. Wśród porastających dziedziniec drzew i krzewów, znajdziemy m.in. choinę kanadyjską, głóg szkarłatny, lipę srebrzystą, jałowiec sabiński. Atrakcją dla odwiedzających, są od niedawna przechadzające się po dziedzińcu pawie oraz kojec z królewskimi bażantami.

Dzieje puławskiego kompleksu oraz mieszkających tu osób, często związanych z historią polskiej nauki i kultury, przybliżają kamienne tablice

pamiątkowe, wmurowane w ściany oficyn, zamykających dziedziniec honorowy z dwóch stron. Oficyna po prawej miała charakter gospodarczy. Dawniej nie była ona połączona z głównym gmachem pałacu. Mieściła się tu m.in. kuchnia. Po przeciwnej stronie znajduje się tzw. oficyna gościnna. Tu pomieszkowali goście, np. nadworny poeta Czartoryskich - Franciszek Dionizy Kniaźnin. Ciekawą tablicę napotkamy wracając do prawej oficyny. Upamiętnia ona pobyt w Puławach w dniach 12-15 sierpnia 1920 r. Józefa Piłsudskiego. Marszałek wraz z grupą oficerów opracowywał tu plany Bitwy Warszawskiej.

Pałac ma prawie 10 tys. m² powierzchni. Dziś ma w nim swoją siedzibę Muzeum Czartoryskich - oddział Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym, a także Instytut Uprawy Nawożenia

i Gleboznawstwa (ze względu na działalność naukową placówki, nie można zwiedzić całej rezydencji).

Przy wejściu do pałacu, odwiedzających wita arkadowy portyk z tarasem otoczonym kamienną balustradą, ozdobioną tralkami i rzeźbami bawiących się amorków. Każdy z łuków portyku zwieńczony jest wizerunkiem królewskiej lub rycerskiej głowy, natomiast nad tarasem, na wysokości okien drugiego piętra, znajduje się tablica z Pogonią – herbem Czartoryskich. Wewnątrz portyku znajdziemy tablice, upamiętniające niektóre ze znanych postaci, związanych z Puławami, np. Tadeusza Kościuszkę czy Ludwika Waryńskiego. Po przekroczeniu progu rezydencji, wchodzimy do barokowej sieni – ostatniej pozostałości po pierwszym stojącym w tym miejscu pałacu. Krzyżowe sklepienie wspiera się na ośmiu doryckich kolumnach.

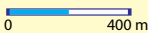
Na wyższe piętra prowadzi reprezentacyjna klatka schodowa z odlewanymi z żelaza schodami, powstała w 1859 r. Konstrukcja była w swoim czasie prawdziwą nowinką architektoniczną i wzbudzała sensację wśród osób odwiedzających pałac. Na pierwszym piętrze znajdziemy Salę Kamienną z bogatą sztukaterią autorstwa Juliana Ankiewicza i marmurową posadzką (od której komnata otrzymała nazwę) oraz Salę Gotycką. Powstała ona w miejscu tzw. Sali Złotej, a zbudowano ją jako katolicką kaplicę dla Aleksandryjsko-Maryjskiego Instytutu Wychowania Panien. Matowe szyby tłumią światło, co stwarza klimat sprzyjający kontemplacji.

Również autorstwa Ankiewicza jest mieszcząca się na drugim piętrze Sala Rycerska. Pełniła ona funkcję kaplicy dla wyznawców prawosławia.

Puławy

LEGENDA

- Informacja turystyczna
- Dworzec PKP
- Dworzec PKS
- Marina
- Hipermarket
- Poczta
- Toalety
- Parking
- Stacja benzynowa
- Policja
- Straż pożarna
- Kościół

- 1 Stadion MOSiR
- 2 Hotel Olimpic
- 3 Bar azjatycki Kim Loan
- 4 Hotel Prima
- 5 Kawiarnia Antyk
- 6 Restauracja Kameralna
- 7 Hotel Trzy Korony
- 8 Restauracja Tawerna
- 9 Restauracja Pod Dębami
- 10 Park Solidarności
- 11 MOSiR
- 12 Oranżeria
- 13 Kawiarnia Smok
- 14 Pizzeria Atmosfera
- 15 Klub K2
- 16 Tawerna GreckaCyklady
- 17 Restauracja Cerveza
- 18 Pizzeria-kawiarnia Cynamon
- 19 Klub Oskar
- 20 Hotel Izabella
- 21 Osada pałacowo-parkowa
- 22 Pizzeria 108
- 23 Bar Batis
- 24 Urząd Miasta Puławy
- 25 Pizzeria Kominek
- 26 Hana Sushi
- 27 Kardamon
- 28 Pizzeria Ewa Smaki Europy
- 29 Hotel IUNG
- 30 Starostwo Powiatowe
- 31 Restauracja Sybilla
- 32 Remiza
- 33 Pub Pizzeria Czarny Piotruś
- 34 Hotel Riviera
- 35 Kawiarnia Grota Parkowa
- 36 Muzeum Czartoryskich
- 37 Restauracja Czeska
- 38 Restauracja Willa Cienista
- 39 Rezerwat Łęg na Kępie
- 40 Pizzeria Desperado
- 41 Szkolne Schronisko Młodzieżowe PTSM
- 42 Muzeum Oświatowe

Z czasów przebudowy wnętrza dla Instytutu Wychowania Panien pochodzi też, znajdująca się w prawym bocznym skrzydle pałacu, Sala Kolumnowa (dziś czytelnia Centralnej Biblioteki Rolniczej). Bibliotekę warto odwiedzić, nie tylko z powodu niezwyklej urody Sali, ale też stojącego w niej stołu, na którym Marszałek Piłsudski kreślił plany Bitwy Warszawskiej. W jej zbiorach odnajdziemy wspaniałe puławiana, czyli wydawnictwa związane z miastem, jak choćby pierwsze wydania książki Izabeli Czartoryskiej pt. *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów* lub album, niezwykle cennych dla poznania codziennego życia dawnych Puław, rycin stworzonych przez Barbarę Czernoff – nauczycielkę rysunku

Instytutu Wychowania Panien. Tuż nad czytelnią znajduje się Sala Balowa ozdobiona bogatą sztukaterią w stylu Ludwika Filipa.

Do zabytkowego parku najlepiej wejść bramą od strony oficyny gościnnej (wychodząc z pałacu mamy ją po prawej ręce). Ogród w stylu francuskim założony został tu już za czasów książąt Lubomirskich, jednak na przełomie XVIII i XIX w. księżna Izabela Czartoryska nadała mu zupełnie inny charakter. Do realizacji ogromnego i nowatorskiego (jak na owe czasy na ziemiach polskich) projektu, przystąpiła wraz z angielskim ogrodnikiem Jamesem Savage’em, który do swej śmierci w 1816 r. związany był z Puławami

(pochowany jest na pobliskim cmentarzu włostowickim). Regularny ogród francuski zmieniono w sentymentalny i preromantyczny angielski park krajobrazowy.

Do jego uformowania wykorzystano naturalną rzeźbę terenu, z wiślaną skarpą na czele. Rośliny nasadzono nieregularnie, rezygnując z prostych alejek. Obecnie park zajmuje 23 hektary. I choć przez lata zatracił sporo ze swego pierwotnego charakteru, wciąż czytelna jest romantyczna idea, która przyświecała księżnej przy jego tworzeniu.

Ważnym elementem przyrodniczym, wkomponowanym w park jest Łacha Wiślana (pozostałość po dawnym korycie Wisły). Rzeka przepływała u stóp pałacu jeszcze w XVIII w. Badania archeologiczne wykazały, że w czasach księżnej Izabeli, nieopodal grot w skarpie, znajdowała się niewielka przystań. Starorzecze, przez które przerzucono trzy mostki,

ciągnie się od Pałacu Marynki do Altany Chińskiej. Z drugiego brzegu roztacza się piękny widok na pałac i park. Teren pomiędzy Łachą a obecnym korytem Wisły, nazywany jest Kępą – stanowi dziś siedlisko wodnego ptactwa. Cześć Kępy objęto ochroną jako rezerwat przyrody Łęgi na Kępie.

Jedną z najważniejszych budowli parkowych jest Świątynia Sybilli wzniesiona na skraju skarpy w latach 1798-1801. Chrystian Piotr Aigner projektując ją, wzorował się na starożytnych ruinach świątyni Westy z Tivoli pod Rzymem. To w Świątyni Sybilli, Izabela Czartoryska urządziła pierwsze w Polsce muzeum, gromadzące pamiątki narodowe. O przeznaczeniu budowli przypomina do dziś, umieszczony na frontonie napis: „Przeszłość przyszłości”. Dach w kształcie kopuły wspierają wykonane

z piaskowca kolumny korynckie. Do górnej części budynku, przeznaczonej na ekspozycję, wiodą szerokie schody flankowane posągami lwów. To prezent od, odwiedzającego Puławę w 1805 r., cara Aleksandra.

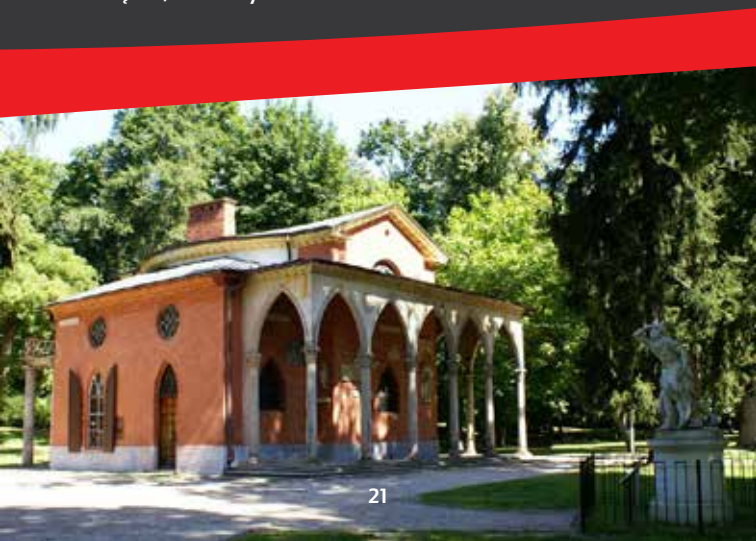
Wśród zgromadzonych tu pamiątek dominowały sztandary, chorągwie i dawne zbroje, które księżna dostawała od zaprzyjaźnionych rodzin magnackich. Były też skarby niezwykle, jak kości królów polskich, z rzekomym fragmentem czaszki Bolesława Chrobrego, dwa miecze z bitwy pod Grunwaldem, strzemię wielkiego wezyra Kara Mustafy zdobyte pod Wiedniem, szable Jana III Sobieskiego i Stefana Batorego, trzewiki królowej Jadwigi (w rzeczywistości

obuwie koronacyjne Zygmunta Augusta). Ze szczególnym pietyzmem traktowana była tzw. szkatuła królewska. Tam Izabela przechowywała skarby znalezione przez zaprzyjaźnionego kolekcjonera Zygmunta Czackiego m.in. podczas penetracji grobów królewskich na Wawelu. Były wśród nich łańcuchy, klejnoty, pierścienie, fragmenty królewskich szat.

Puławskie muzeum funkcjonowało do wybuchu powstania listopadowego. Jeszcze przed tym wydarzeniem większą część kolekcji wywieziono do Paryża, skąd w latach 70. XIX w. trafiła do Krakowa, dając początek tamtejszemu Muzeum Książąt Czartoryskich. W samej Świątyni Sybilli muzeum reaktywowano dopiero w 1938 r. Dziś, poza

Krakowem, sporą część kolekcji Czartoryskich zobaczyć można w puławskim pałacu. Kolejny obiekt ważny dla historii kultury polskiej i europejskiej to Dom Gotycki. Trudno uwierzyć, że pierwotnie miał być domkiem dla dozorczy. Księżna pragnęła, by składał się z fragmentów różnorodnych obiektów historycznych. Być może z myślą o jego budowie, w jednym z listów do syna Andrzeja, przebywającego wówczas w Rzymie, księżna prosiła, by ten przesłał jej jakiś niewielki kawałek Panteonu bądź ruin na Kapitolu... Budowla powstała w 1809 r. w głębi parku, obok Świątyni Sybilli, na końcu alei wejściowej. Zaprojektował ją Chrystian Piotr Aigner. Bezpośrednią inspiracją były toskańskie wille, budowane w stylu neogotyckim. Tak jak życzyła sobie księżna, w ściany

wmurowano elementy rzeźb i architektury. Ze sporej liczby różnych fragmentów, zachowała się tylko mała część. Najcenniejszym elementem kolekcji, zgromadzonej przez Izabelę Czartoryską w Domu Gotyckim, był zbiór obrazów (m.in. Dama z gronostajem Leonarda da Vinci, Portret młodzieńca Rafaela Santi, „Pejzaż z miłosiernym Samarytaninem” Rembrandta). Można tu było zobaczyć także pamiątki po słynnych postaciach, np. krzesło Szekspira, autograf Goethego oraz niezliczone drobiazgi, należące do europejskich władców. Księżna osobiście zajmowała się nie tylko pozyskiwaniem, ale też katalogowaniem swych zbiorów, czego efektem był pierwszy wydany polski katalog dzieł muzealnych: poczet pamiątek

zachowanych w Domu Gotyckim w Puławach. Kolekcja z Domu Gotyckiego podzieliła los eksponatów ze Świątyni Sybilli (trafiła do należącego do Czartoryskich paryskiego Hotelu Lambert, a potem do Krakowa). Tuż obok Domu Gotyckiego stoi rzeźba Tankred i Klorynda, przedstawiająca parę bohaterów poematu „Jerozolima Wyzwolona” Torquata Tassa. Powstała w XVIII w. we Florencji, wykuta w karraryjskim marmurze na polecenie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Pierwotnie znajdowała się ona w warszawskich Łazienkach. Kupiona przez księcia Jabłonowskiego, została подарowana Czartoryskim. Podobno

była to niespodzianka imieninowa dla Izabeli. Rzeźbę przetransportowano z Warszawy Wisłą i w nocy postawiono pod oknami księżnej. W parku oglądamy dziś kopię, oryginał znajduje się w Altanie Chińskiej. Izabela Czartoryska wiedziała, że każda budowla parkowa powinna mieć wartość nie tylko dekoracyjną, ale przede wszystkim użytkową. Tak też było z tzw. Domkiem Greckim, do którego dotrzemy, idąc od Domu Gotyckiego w kierunku Bramy Rzymskiej i przechodząc nad drogą mostkiem. Zaprojektowany przez Aignera klasycystyczny obiekt, swym kształtem przywołuje na myśl antyczną świątynię. Mieściła się tam

oryginalnie wspinała oranżeria, w której księżna hodowała rzadkie okazy egzotycznych roślin. Dopływ światła słonecznego zapewniała oszklona, pochyła ściana południowa. Oranżeria nie miała sobie wówczas równych nawet w Warszawie. Niestety, nie przetrwała do naszych czasów. W jej miejscu w 1966 r. do zachowanego portyku, dobudowano gmach zaprojektowany przez Wacława Podlewskiego. Całość stanowi dziś siedzibę Biblioteki Miejskiej – miejsce wielu ciekawych imprez literackich. Nieopodal Domku Greckiego znajduje się Brama Rzymska. To również dzieło Piotra Aignera. Powstała na początku XIX w. jako sztuczna ruina, wzorowana na rzymskim łuku triumfalnym Tytusa. Umiejętnie wkomponowana w mur, stanowi specyficzne wprowadzenie w magię ogrodu.

Idąc od Domu Gotyckiego w kierunku Pałacu Marynki tzw. Dziką Promenadą, zobaczymy osobliwy sarkofag. Wykonany został z marmuru karraryjskiego we Włoszech i miał upamiętniać rodziców księcia Adama Czartoryskiego: Augusta i Zofię z Sieniawskich. Powstał na wzór sarkofagu rzymskiego konsula Scypiona Barbatusa. Sarkofag, który stanął w Puławach ok. 1800 r., był pierwszym tego typu obiektem w Polsce. Okazała budowla na skraju parku, przy drodze do Kazimierza Dolnego, to neoklasycystyczny Pałac Marynki, wzniesiony w latach 1791-94 dla Marii z Czartoryskich Wirtemberskiej – córki Adama Kazimierza i Izabeli, autorki pierwszej polskiej powieści sentymentalnej pt. *Malwina, czyli domyślność serca*. Choć łacińska sentencja umieszczona na fryzie portyku, zaczerpnięta z Horacego

głosi: „Ten zakątek ziemi najbardziej ze wszystkich się do mnie uśmiecha”, miejsce to nie było szczęśliwe. Maria krótko mieszkała w tym pałacu, a jej małżeństwo nie należało do udanych. Mąż awanturnik i hulaka, oficer armii pruskiej, okazał się być fatalnym partnerem i zdrajcą sprawy polskiej. Odebrał żonie syna i wywiózłszy go do Berlina, poddał surowemu pruskiemu wychowaniu. Pusty pałac był wykorzystywany do przyjmowania gości. Romantyzm kochał tajemne groty, mroczne ruiny, zagadkowe, budzące strach i ciekawość miejsca. Księżna Izabela nie mogła więc nie wykorzystać nadwiślańskich XVIII-wiecznych kopalni kamienia budowlanego. Uporządkowano je, strop wzmocniono kolumnami, a powstałe w ten sposób groty ozdobiono, wieszając gdzieś tam kobierce. Znajduje się tu również kaplica (na końcu korytarza),

w której umieszczono rekonstrukcję ołtarza, przy którym być może składali przysięgę uczestnicy powstania styczniowego. Korytarze groty mają łącznie 140 m długości. Najwęższy ma niewiele ponad metr szerokości, najszerszy ponad trzy metry. Na zwiedzanie należy umówić się telefonicznie.

Taras rampowe, zabezpieczają skarpe przed jej obsuwaniem. Wykorzystano je dla stworzenia traktu komunikacyjnego znanego jako Diabelskie Schody. Ścieżka wije się po tarasach niczym serpentyna - stąd inna nazwa tego przejścia - Schody Serpentynowe. Najstarsza część schodów powstała w XVII w. Altanę Chińską znajdziemy spacerując po dolnej części parku, u stóp pałacu. To ostatnia z budowli pozostałych po dawnym francuskim ogrodzie. Altana powstała

w 1760 r., za czasów Zofii Marii z Sieniawskich. Służyła jako miejsce popołudniowych spotkań towarzyskich. Altana Chińska jest wzorowana na pagodzie. Dziś w jej wnętrzu znajduje się oryginał rzeźby Tankred i Klorynda.

Pasaż Angielski to także pamiątka po XVIII-wiecznym kształcie ogrodu. Stanowi on połączenie dolnego parku z tzw. Małym Ogrodem i jednocześnie przejście z pałacu do Żółtego Domku. Łuki, które przesklepiają przejście, powstały w 1800 r. W tym też okresie zlikwidowano pierwotne schody i przejście zamieniono na pasaż.

Żółty Domek znajduje się tuż przy końcu Pasażu Angielskiego, na wzniesieniu w Małym Ogrodzie, a swą nazwę zawdzięcza kolorowi elewacji. Inna nazwa obiektu to Domek Aleksandryjski - nawiązuje ona do plotki, wedle której budynek wzniesiono jako

miejsce noclegów dla odwiedzającego Puławycarą.

Już poza obrębem parku, na skarpie nad Wisłą, usytuowano kaplicę pałacową (dziś kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny). Jest to najmłodsza z budowli wzniesionych przez księżną Izabelę i jej męża. Powstała w 1803 r. wg projektu Aignera, a inspiracją dla niej był rzymski Panteon. Kościół ma kształt przykrytej kopułą rotundy, do której wchodzi się przez koryncki sześciokolumnowy portyk. Nad drzwiami odczytamy napis: „POMNY NA WIARY I CNOTY UKOCHANEJ MATKI SWOJEJ MARYI Z SIENIAWSKICH XSIĘŻNY W. R. ADAM KAZIMIERZ POŚWIĘCA” (litery „W.R.” oznaczają „województwo ruskie”). Wnętrze kościoła oświetla przeszklony otwór w kopule oraz okna nad galerią wspartą na 12 jońskich kolumnach. Ołtarz pochodzi z 2. poł. XX w.

HERB I PATRON MIASTA

Herbem Puław stała się Pogoń Litewska, która wywodzi się z herbu dawnych właścicieli Puław, książąt Czartoryskich. Zgodnie z opisem heraldycznym, w polu czerwonym widnieje rycerz w zbroi srebrnej z wzniesionym w prawicy mieczem, wyposażony w tarczę błękitną z podwójnym złotym krzyżem jagiellońskim. Pod przednimi kopytami konia znajduje się Świątynia Sybilli. Ten ostatni motyw został dodany dopiero w latach 90. XX w. Wcześniej

w tym miejscu znajdowały się trzy wieże lub zamek z trzema wieżami, przez co herb ten przypominał herb miasta Siedlce. Barwy z herbu przeniesione zostały też na flagę miasta.

Patronem Puław jest św. Brat Albert. Adam Chmielowski – jak nazywał się późniejszy święty – pochodził spod Krakowa, ale jako młody człowiek uczył się w Puławach w Instytucie Politechnicznym i Rolniczo-Leśnym. Studia przerwał w 1863 r. zaciągając się w szeregi powstańców styczniowych. Patronem miasta został w 1999 r.

Z KALENDARZA IMPREZ KULTURALNYCH PUŁAW

W Puławach zawsze można liczyć na bogatą ofertę kulturalną. W każdym miesiącu odbywają się wydarzenia o charakterze lokalnym oraz ogólnopolskim, zapewniające rozrywkę osobom szukającym nowych doświadczeń, a także tym o wysublimowanych gustach artystycznych. Miejskowe instytucje kultury w swej bogatej ofercie mają festiwale, spotkania autorskie, warsztaty, koncerty i wiele innych imprez. Miłośników tańców polskich zapraszamy w lutym na Ogólnopolski

Konkurs Tańców Polskich "O Pierścień księżnej Izabeli". W zimowy czas, rozgrzewają Puławian kolędy, wykonywane przez uczestników Festiwalu Kolęd oraz bluesowe kawałki Pulavian Blues Festival. Już w kwietniu, całe miasto rozczytuje się w ramach Festiwalu Książki organizowanego przez Bibliotekę Miejską. W maju dzieci i młodzież mogą poznawać tajniki zjawisk fizycznych i chemicznych w czasie doznaniowej imprezy Planeta Doświadczeń. Imprezą, która w maju gromadzi wielu artystów, są

Ogólnopolskie Puławskie Spotkania Lalkarzy. W czasie lata i wakacji najpopularniejszą imprezą są Międzynarodowe Warsztaty Jazzowe. Świetnym sposobem na spędzenie wolnego czasu są seanse letniego kina samochodowego. Od kilku lat hitem jesieni jest Festiwal Orkiestr Dętych, a melomanów z całego regionu przyciąga wspaniały Puławski Festiwal Muzyczny "Wszystkie Strony Świata". Wartościowe wystawy i koncerty proponuje również Muzeum Czartoryskich w Puławach, zlokalizowane w pałacu Czartoryskich. Ofertę wzbogaca kino „Sybilla”, osiedlowe domy kultury oraz obserwatorium astronomiczne.

Zapowiedzi wydarzeń warto śledzić na stronach puławskich instytucji kultury:
Puławski Ośrodek Kultury "Dom Chemika"
www.domchemika.pl
Muzeum Czartoryskich
www.muzeumnadwislanskie.pl
Biblioteka Miejska
www.biblioteka.pulawy.pl
O ciekawych wydarzeniach kulturalnych organizowanych w mieście i najbliższym regionie dowiemy się też Centrum Informacji Turystycznej, Al. Królewska 4, tel. 81 458 67 40

KULTURA W PUŁAWACH

Ambasadorzy kultury Puław

Puławy zawsze miały i mają swoich ambasadorów - ludzi, dla których to miejsce „najbardziej ze wszystkich na świecie się uśmiecha” (wpis Horacego na fryzie Pałacu Marynki). Za czasów Czartoryskich Puławy oczarowały m.in. Franciszka Dionizego Książnina, Juliana Ursyna Niemcewicza, Jana Piotra Norblina. Dziś osobami, które sławią Puławy i wracają do swoich

puławskich korzeni są m.in. aktor Marian Opania, aktorka i scenarzystka Agnieszka Pilaszewska, reżyser Grzegorz Pacek, piosenkarka Danuta Błażejczyk, wokalista i członek zespołów Armia, 2TM 2,3 oraz autor solowych wydawnictw Tomasz Budzyński, wokalistka i prezenterka Paulina Sykut.

Muzyka

W latach 80. XX w. w Puławach narodziła się prężna scena punk rockowa. Największą popularność i uznanie zdobył zespół Siekiera, który od swego punkowego wcielenia (płyta „Na wszystkich frontach świata”), przeszedł przez okres nowej fali (płyta „Nowa Aleksandria”), po zupełnie autorską i oryginalną wypowiedź jej lidera Tomasza Adamskiego (płyta „Ballady na koniec świata”). Nowofalowy

kierunek obrał też inny puławski zespół - DHM, który nagrał dwie płyty: „Disco Heine Medina” i „Dehumanizacja?”.

Literatura

Dzisiejsze literackie Puławy to przede wszystkim osoba poety, prozaika i tłumacza Bohdana Zadury - redaktora naczelnego „Twórczości”, związanego od lat z redakcją „Akcentu”.

Teatr

Tradycje teatralne dworu Czartoryskich znalazły ciekawe kontynuacje we współczesnych nam czasach. W roku 1970 Ryszard Peryt, Małgorzata Dziewulska, Ewa Benesz i Piotr Cieślak założyli Puławskie Studio Teatralne przy Zakładach Azotowych w Puławach - legendarny ośrodek poszukiwań teatralnych, do którego dołączyła później Jadwiga Jankowska-Cieślak. Bogaty jest też dorobek sceny amatorskiej w ramach Puławskiego Teatru Amatora, który po dziś dzień prężnie działa.

Rokrocznie wiele sukcesów o charakterze regionalnym i ogólnopolskim osiągają uczestnicy amatorskich form artystycznych, działających na terenie Puław.

z myślą
o człowieku
PUŁAWY

Urząd Miasta Puławy
24-100 Puławy
ul. Lubelska 5
tel. 81 458 60 01
www.um.pulawy.pl

Puławoaktywni